

het gebied

DE OUDE RIET IN HET ZUIDELIJK WESTERKWARTIER

Henk van den Brink en Henk Hut

INLEIDING

Wie over de A7 tussen Groningen en Drachten rijdt komt langs een paar van de rijkste weidevogelgebieden van Groningen. Een daarvan is de Oude Riet, een graslandgebied van ongeveer 200 hectare pal ten noorden van de snelweg tussen de afslag Boerakker en de afslag Marum.

Figuur 1. Ligging en landschap:

— gebiedsgrens; bomen-/struikenrij; [stippen] 'zeggemoeras'; [cirkel met stip] petgaten.

Het gebied ligt in het Zuidelijk Westerkwartier. Dat vormt een overgangszone tussen de zandgronden van Drenthe (het Drents Plateau) en de Groningse zeeklei. Typerend voor deze streek is de afwisseling van west-oost lopende zandruggen, of 'gasten', en veenlaagtes. De term 'gast' vinden we terug in plaats-

namen als Grootegast en Lutjegast. Kenmerkend voor de iets boven hun omgeving uitstekende zandruggen zijn behalve de bebouwing ook de vele houtsingels, waarin voornamelijk elzen groeien. De laaggelegen veengebieden tussen de zandruggen bestaan uit open, vochtig grasland. Voor de ontginningen die in de Middeleeuwen - vooral door de kloosterlingen van Aduard - begonnen, waren

het ondoordringbare moerassen en moerasbossen waar zich beken of kleine rivieren doorheen vlochten. Aan die vroegere moerassen herinneren nu nog de petgaten, rechthoekige stroken water en moerasbegroeiing, die ontstaan zijn waar het veen is uitgegraven. In de Oude Riet liggen een paar kleine restanten van petgaten. Elders in de omgeving zijn er betere voorbeelden, zoals de Bakkerom bij Boerakker.

LANDSCHAP EN VEGETATIE

De Oude Riet ligt in zo'n veenlaagte. Het gebied dankt z'n naam aan de flinke beek of kleine rivier die hier ooit stroomde, het Oude Diep of de Oude Riet. Nu is daarvan alleen nog de gekanaliseerde loop over, het Dwarsdiep. Het landschap is er grotendeels open en er is vrijwel geen bebouwing. Er loopt één secun-

daire weg doorheen. Langs een deel van de weg en van de vaart staan rijen elzen, eiken en essen met daaronder hier en daar meidoorns. Er zijn vier petgatrestanten met struikwilgen en zwarte els. Een ervan heeft een heel klein stukje open water, de andere drie zijn geheel verland.

De graslanden, sloten en slootkanten hebben een waardevolle vegetatie. Dat is vooral te danken aan het optreden van 'kwel'. Dit verschijnsel is typisch voor de randzones van het Drents Plateau. Het regenwater dat op het plateau wordt opgevangen zakt door het zand naar diepere bodemlagen en stroomt naar de lage randgebieden, waar het plaatselijk aan de oppervlakte komt ('opkwelt'). Tijdens het verblijf onder de grond wordt het water verrijkt met allerlei mineralen, waarvan kalk het belangrijkste is. De samenstelling van het grondwater heeft grote invloed op de samenstelling van de vegetatie. Bijzondere plantengroei is vooral daar te vinden waar kwelwater boven komt dat een flinke afstand heeft afgelegd, dus een lange tijd ondergronds heeft verbleven. In de Oude Riet is dat bij uitstek het geval, het kwelwater is waarschijnlijk van ergens diep in Drenthe afkomstig. Daardoor komen hier dotterbloem, grote boterbloem, holpijp en waterviolier massaal voor.

Wanneer je je even afsluit voor het continue geluid van het snelwegverkeer is het verblijf in de Oude Riet in het voorjaar een genoegen. In april is overal het geel van dotterbloemen te zien, niet alleen langs de slootkanten maar ook op de percelen. In mei voegt zich daar het roze van de echte koekoeksbloem bij, terwijl het geel in juni wordt overgenomen door de grote ratelaar. Diepppaars wordt vanaf juni verzorgd door de Kale jonker, een forse distel die altijd omgeven wordt door dagvlinders en als zangpost dient voor Graspieper en Paapje. Hier is nog te zien wat onder een 'bloemrijk hooiland' verstaan wordt. De laatste jaren zijn ook orchideeën (brede orchis en rietorchis) te bewonderen: een aardig succes voor het beheer door SBB! De natte hooilanden met een door kwel gevoede, hoge grondwaterstand bieden een aantrekkelijke omgeving voor weidevogels, vooral ook voor de minder algemene soorten. Daarover zo dadelijk meer.

BESCHERMING EN BEHEER

De bijzondere vegetatie en de rijke weidevogelstand waren aanleiding voor grondaankopen door Staatsbosbeheer vanaf het eind van de jaren zeventig. Begin jaren tachtig verwierf de Oude Riet de status van 'reservaatsgebied' in het kader van de 'relatienota'. Dat betekent

dat het gebied op termijn geheel in bezit komt van SBB. Bij wijze van overgangsmaatregel kunnen boeren op hun grond vrijwillig beheersovereenkomsten sluiten waarin ze afspreken de natuur te ontzien, onder andere door tijdens het broedseizoen geen bewerkingen op het land uit te voeren en door het maaien van de eerste snede uit te stellen. Daarvoor ontvangen ze een vergoeding. In 1986 werden in de Oude Riet de eerste beheersovereenkomsten gesloten.

De hoofddoelstelling van het beheer door SBB is het behoud van botanische waarden. In een deel van het gebied hebben weidevogels voorrang. In grote lijnen betekent dat dat er niet voor 15 juni en in de meeste gevallen niet voor 1 juli wordt gemaaid. Na het hooien worden de percelen beweid met koeien. De weidevogelpercelen krijgen een beetje organische mest.

Om de resultaten van zowel de beheersovereenkomsten als het reservaatsbeheer te beoordelen werden de broedvogels van 1987 tot en met 1991 jaarlijks geïnventariseerd in het kader van een onderzoek in opdracht van het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij (zie slot voor meer bijzonderheden).

BROEDVOGELS

De Oude Riet is, naar Groningse maatstaven althans, een bolwerk van de Watersnip. Zo'n vijftien tot twintig paar broeden er gewoonlijk, de meeste op een kluitje bij elkaar in het centrale, natste deel. Het is een van de weinige plekken in Groningen waar je nog vier, vijf snippen tegelijk baltsvluchten kunt zien uitvoeren.

Scholekster	15	Veldleeuwerik	6
Kievit	33	Graspieper	17
Grutto	47	Paapje	2
Tureluur	24	Slobeend	3
Watersnip	9		

Tabel 1. Dichtheden van een aantal weidevogels per 100 ha, gemiddeld over 1987-1991

De dichtheden van de andere weidevogels mogen er ook zijn. Tientallen paren Kieviten, Grutto's, Tureluurs en Graspiepers, de aanwezigheid van Slobeend en Paapje en het incidentele voorkomen van Kemphaan, Zomertaling en Kwartelkoning maken het ge-

bied tot een van de beste weidevogelgebieden in de provincie. De dichtheden van weidevogels (in de tabel zijn de aantallen omgerekend naar dichtheden per 100 hectare) kunnen de vergelijking met goede weidevogelgebieden elders in Nederland glansrijk doorstaan.

Het voorkomen van Kwartelkoningen is uit vroegere jaren bekend (Boekema e.a. 1983). In 1984 (2) en 1986 werden ze in het broedseizoen gehoord. Bij de recente inventarisaties zijn geen avondbezoeken met cassetterecorder gebracht, maar in 1990 is tijdens een ochtendbezoek in juni een Kwartelkoning gehoord. Buiten de categorie weidevogels scoort vooral de Bosrietzanger hoog. Dankzij de ideale combinatie van hooilanden met vaak wat ruige slootkanten, de wegbeplanting met meidoorns en de moerasbosjes is de soort alomtegenwoordig. In de rietkragen en zeggevelen in het noordoosten van het gebied zitten Kleine Karekieten en enkele Rietzangers, in sommige jaren ook een Sprinkhaanzanger. Vermoedelijk heeft een paartje Bruine Kiekendieven er in een enkel jaar gebroed of althans een poging daartoe gedaan. In 1987 werd een paar keer een Velduil gezien in het broedseizoen, een broedpoging is niet uitgesloten. In de randbeplanting en de bosjes zijn algemene zangvogels als Fitis, Tuinfluiter, Grasmus en Winterkoning te vinden. In totaal zijn in de jaren 1987 tot en met 1991 45 soorten als broedvogel aangetroffen.

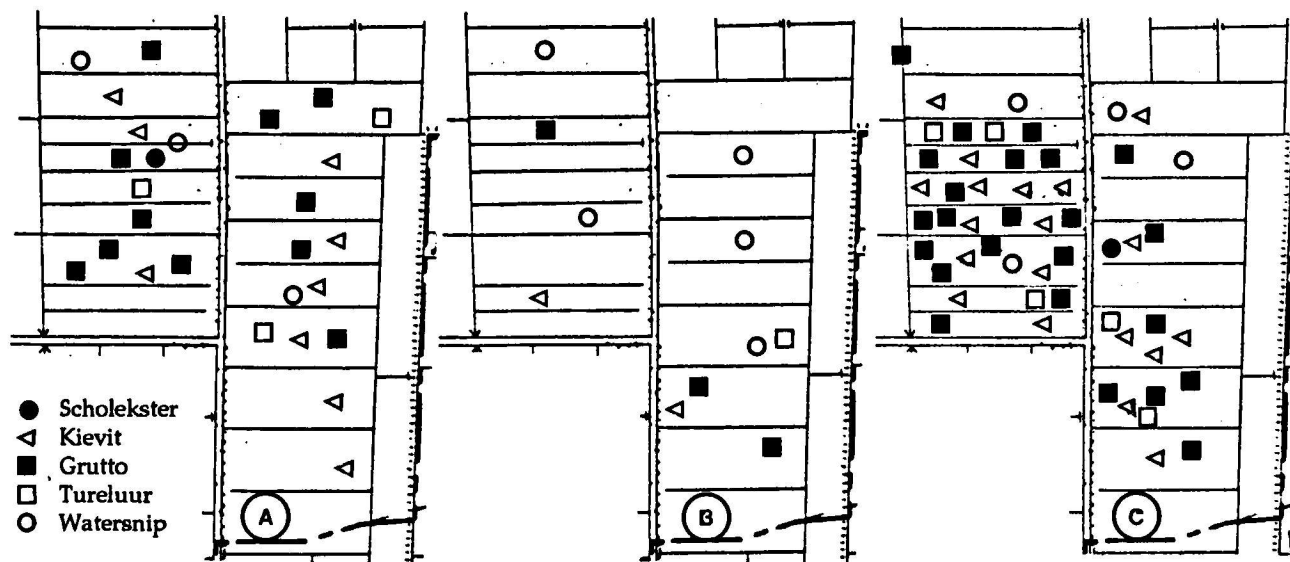
VERSPREIDING VAN WEIDEVOGELS

De weidevogels komen niet in alle delen evenveel voor. De verspreiding van de drie talrijkste weidevogels, Kievit, Grutto en Tureluur, komt ruwweg overeen. De meeste broedparen zijn te vinden in het centrale, natste en daardoor minst intensief gebruikte deel. Dat is ook het stuk met de meeste kwel-druk. Alleen in het centrum van de kwelinvloed, het zeggemoeras, laten de meeste weidevogels het afweten. Hier kun je ook niet meer van grasland spreken, de vegetatie is er te hoog en te ruig. Alleen de Watersnip, de moerasvogel onder de weidevogels, voelt zich er nog thuis.

Bij nauwkeuriger beschouwing zien we verschillen tussen Kievit, Grutto en Tureluur: Kievit en Tureluur vinden we wat meer op de beweide percelen, terwijl de Grutto de voorkeur geeft aan hooiland. De Scholekster

zoekt juist de intensiever benutte, meer egaal groen uitzijnde percelen uit. Veldleeuweriken beperken zich tot de westelijke helft, die grotendeels droger en bovendien het meest open is. In de verspreiding van de Graspieper is een voorkeur voor ruige stukken, met name slootkanten, te ontdekken.

De relatie tussen de verspreiding en het beheer wordt duidelijk als we kijken naar de percentages weidevogels die op de percelen van Staatsbosbeheer broeden. Het meest afhankelijk van dit beheer is de Watersnip. Zo'n 70 tot 80% van de Watersnippen zit op de SBB-percelen, die ruim 40 % van de oppervlakte van het gebied innemen. Vreemd is dat allerm minst, de Watersnip is bij uitstek een slachtoffer van de modernisering van de landbouw; niet voor niets prijkt hij op de nationale en de provinciale Rode Lijst van bedreigde soorten (Osieck 1986, Van den Brink e.a. 1992). Andere 'kritische' soorten die bij SBB een toevluchtsoord vinden zijn Graspieper (60%) en Grutto (50-60%). Kievit, Tureluur en Veldleeuwerik komen ongeveer naar rato van de oppervlakte voor, rond de 40%. De tegenpool van de Watersnip is de Scholekster, die SBB maar matig weet te waarderen: slechts 20% zit er (Deze percentages zijn gebaseerd op de plaats van de territoria, er is niet naar nesten gezocht. Ze vormen dus slechts een benadering van de werkelijkheid. Door de intensieve onderzoeksmethode konden de territoria wel tamelijk nauwkeurig worden bepaald. Bij de lokalisering is behalve het aantal waarnemingen per perceel ook rekening gehouden met de datum en de mate van broedzekerheid. Bij Kievit en Grutto is die in veel gevallen 100%, omdat de broedende vogel kon worden waargenomen). Niet ieder jaar waren de Staatsbosbeheerpercelen even aantrekkelijk. In 1985 en 1986 waren sommige percelen in het centrale deel in de zomer zo nat, dat ze niet gemaaid konden worden: de slappe veengrond kon de machines niet dragen. Het gevolg was verruiging. De pitrus, die op deze percelen altijd al aanwezig was maar niet echt overheersend, kreeg de kans flink uit te stoelen en grote pollen te vormen. Op figuur 2 is goed te zien hoe de weidevogels reageerden: het aantal broedparen nam hier vanaf 1987 sterk af. Vooroordelen van sommige streekbewoners, als zouden de vogels de SBB-percelen mijden en het liever op het gewone boerenland zoeken, leken te worden bewaarheid; maar vanaf

Figuur 2. Weidevogels in een deel van het gebied in 1987, voor de verruiging met pitrus (A), na de verruiging, in 1989 (B) en na het terugdringen van de pitrus in 1991 (C)

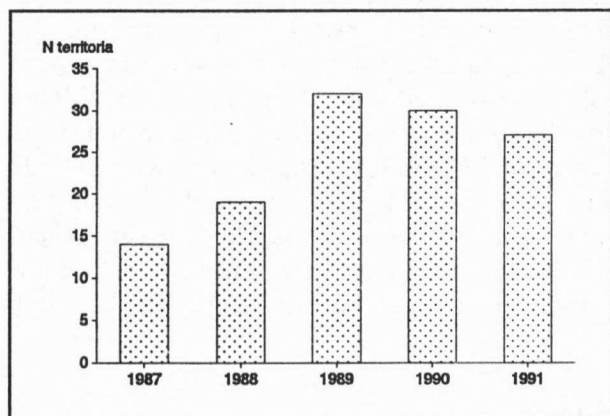
1987 werd er weer gemaaid, en met succes. De pitrus werd teruggedrongen, de vegetatiestructuur herstelde zich en de weidevogels kwamen weer. Anders dan in de jonge natuurgebieden bij Slochteren en het Schildmeer, waar de pitrus op voormalige akkergrond de beheerders voor grote problemen stelt, lijkt ze hier dus goed onder controle te houden. Voorwaarde is uiteraard wel dat het maaien niet al te vaak achterwege blijft.

VERANDERINGEN IN DE VOGELSTAND

De aantalsontwikkelingen in het gebied als geheel volgen voor de meeste soorten braaf de Groningse en de landelijke (BMP-)trend (van den Brink en Fijn 1992, van Scharenburg e.a. 1992, SOVON 1992). Feitelijk is het onzin om over 'trends' te spreken bij een periode van vijf jaar: daarvoor moet je minstens een

jaar of tien en liefst nog veel langer tellen. Wat we nu in beeld hebben zijn schommelingen, die onder andere door weersinvloeden bepaald zijn. De Graspieper is een goed voorbeeld.

De grafiek laat duidelijk zien dat deze van 1987 tot 1989 flink toenam, daarna in aantal stabiliseerde en tenslotte licht afnam. Dat komt nauwkeurig overeen met het landelijke beeld. De toename in de eerste jaren is het gevolg van het herstel van de populatie na de strenge winter van 1985/86. De vorst drong toen diep in Europa door en maakte dus ook in het overwinteringsgebied veel slachtoffers. In 1987 bevond de populatie van de Graspieper zich dus op een dieptepunt. Het enige voorbeeld van een soort waarvan de trend duidelijk is, en wel in negatieve zin, is de Veldleeuwerik. Ook dat komt overeen met het landelijke - en Europese - beeld.

Figuur 3. Aantalsontwikkeling van de Graspieper

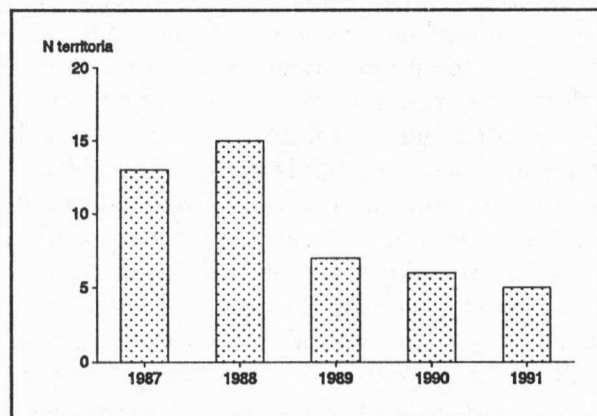

Fig. 4. Aantalsontwikkeling van de Veldleeuwerik

Er zijn gegevens uit oudere inventarisaties, uit 1975 en 1980, respectievelijk door Staatsbosbeheer en de Provinciale Planologische Dienst (PPD). Door de grote verschillen in inventarisatietechniek en in interpretatie zijn de uitkomsten echter niet te vergelijken met de huidige. Eén trend komt er wel duidelijk uit naar voren: de Kemphaan is afgenomen. In 1975 werden nog zeven 'paren' genoteerd (archief SBB), de laatste jaren 0 tot 1.

In de periode 1987-1991 is bij geen enkele soort een duidelijk verschil in aantalsontwikkeling te zien tussen de percelen van SBB en de overige percelen. Waarschijnlijk is de geïnventariseerde periode daarvoor nog te kort. Ook kan een 'uitstralingseffect' een rol spelen. Het is ter plekke niet onderzocht, maar we mogen aannemen dat de produktie van nakomelingen van weidevogels op de percelen van SBB naar verhouding groot is. Daarmee is echter niet gezegd dat deze aanwas ook aan diezelfde percelen ten goede komt. Het zou best zo kunnen zijn dat veel jonge vogels juist hun heil zoeken op de omringende, minder goede percelen. Je kunt je voorstellen dat ze daar toe gedwongen zijn omdat de optimale percelen, de reservaten dus, al 'vol' zitten.

TOEKOMST

De toekomst ziet er voor de weidevogels van de Oude Riet op het eerste gezicht niet echt somber uit. De laatste jaren zijn uit andere gebieden in Nederland geluiden te horen dat botanisch beheer en weidevogelbeheer moeilijk te combineren zouden zijn. Om waardevolle graslandvegetatie in stand te houden is 'verschraling' nodig, het sterk verminderen van de bemesting. In verschillende veenweidegebieden is geconstateerd dat daardoor de bodem verzuurde, waardoor het aantal regenwormen sterk afnam. Voor volwassen weidevogels is dat de belangrijkste voedselbron. Waarschijnlijk is dat dan ook de verklaring dat vooral het aantal Grutto's fors terugliep (Directie Beheer Landbouwgronden 1992). Dergelijke problemen lijken zich in de Oude Riet nauwelijks voor te doen. Waarschijnlijk is dat vooral te danken aan het kalkrijke kwelwater, waardoor verzuring teniet wordt gedaan. Botanisch beheer en weidevogelbeheer lijken er goed te combineren. Er is voldoende ruimte om op de ene plek

iets meer voor het een, en op de andere plek iets meer voor het andere te doen.

Wel zal Staatsbosbeheer, wanneer ze eenmaal het hele gebied in eigendom heeft, het beheer moeten blijven variëren om het hele scala aan weidevogels te behouden. Zoals we zagen hebben sommige soorten baat bij beweede percelen. Nu voorziet 'de gewone boer' daar nog in; straks zal SBB het zelf moeten doen.

Toch is de toekomst van weidevogels onzeker. Dat geldt echter niet specifiek voor de Oude Riet maar voor alle weidevogelgebieden in Nederland. Weidevogels zijn een (bij)produkt van het agrarisch beheer, ze zijn er van afhankelijk. Dat wil zeggen dat er gemaaid en gehooïd moet worden, dat er vee moet grazen en dat er, af en toe en hier en daar, wat mest op het land moet komen. Tot nu toe schakelt Staatsbosbeheer - en andere terreinbeheerders zoals Natuurmonumenten en het Groninger Landschap - daarvoor boeren in. Die weiden er hun vee of kopen het hooi dat van de percelen af komt. De laatste jaren hebben boeren daar minder behoefte aan: een gevolg van superheffing en melkquotering. Laten we er van uitgaan dat die tendens zich voortzet. Het probleem zou dan ondervangen kunnen worden door als terreinbeheerder alles zelf te gaan doen. Staatsbosbeheer als 'superboer' die natuurwaarden van het cultuurlandschap produceert in plaats van melk en vlees. Principieel is daar weinig op tegen. Ook voor veel andere vormen van 'natuur' in Nederland is regelmatig beheer nodig: maaien van rietlanden, begrazing in moerasgebieden, plaggen en begrazen van heidevelden. Het probleem is echter geld. Weidevogelbeheer wordt op die manier erg duur, omdat het niet meer aansluit op de agrarische (economische) kringloop. Hoeveel hebben we als maatschappij over voor het behoud van dit cultuurlandschap? Er gaan nu al regelmatig stemmen op om veenweidegebieden maar in moeras te veranderen. Dat levert tenslotte ook internationaal waardevolle natuur op. Een mooi voorbeeld is de discussie over de Zaanstreek, die in een recent nummer van 'Vogels' (Kluiters 1993) werd beschreven. Gaat het met de Oude Riet ook die kant op?

SLOT

Het inventarisatieonderzoek maakte deel uit

van een onderzoek naar de effecten van het relatienotabeleid in opdracht van de directies Natuur, Milieu en Faunabeheer resp. Beheer Landbouwgronden (van den Brink en Fijn 1992). De gegevens worden tevens gebruikt voor de biologische beheersverslaglegging door Staatsbosbeheer.

De inventarisaties werden verricht door de schrijvers van dit artikel. Ze kregen daarbij medewerking van: Dirk Blok, Henk Burgler, Ron Fijn, Fred Helmig, Alex Huizinga, Giny Kasemir, Ernst Oosterveld en Arend Veenstra.

LITERATUUR

Boekema, E., J. Hulscher en P. Glas. *Vogels van Groningen*. Groningen 1983.

Van den Brink, H., J. Furda, J. van Klinken en K. van Scharenburg. *Vogelatlas van Groningen*. Avifauna Groningen, Groningen 1992.

Van den Brink, H. en R. Fijn. *Weidevogels en vegetatie in relatienotagebieden in het Zuidelijk Westerkwartier en Sauwerd (Groningen)*. DBL-publicatie nr. 52, Groningen/Utrecht 1992.

Directie Beheer Landbouwgronden. *Evaluatieverslag beheersregelingen 1991*. DBL-publicatie nr. 53, Utrecht 1992.

Kluiters, J. Nu: Zaanse weidevogels...straks: Zaanse moerassen? In: *Vogels* 1993-1, p. 10-13.

Osieck, E. *Bedreigde en kenmerkende vogels in Nederland*. Vogelbescherming, Zeist 1986.

van Scharenburg, K., J. Meijering en R. de Koning. *Rapportage Biologisch Meetnet Provincie Groningen, 1986-1990*. Provincie Groningen, Groningen 1992.

SOVON. BMP-resultaten 1991. In: *SOVON-nieuws* jrg.5 (1992) nr.3, p. 5-8.